

TEZE

**Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra teorie kultury (kulturnologie)**

Obecná teorie a dějiny umění a kultury
Kulturologie

Antonín Kudláč

Česká populární fantastika 1990 – 2012 v kontextu kulturním, sociálním a literárním

Czech Popular Fantastic Arts 1990 – 2012 in Cultural, Social and Literary Contexts

Vedoucí práce: doc. MgA. Martin Štoll, Ph.D.

2014

Disertační práce se zaměřuje na zkoumání populární fantastiky v českém prostředí v rozmezí let 1990 – 2012, tedy v období označovaném často jako „doba postkomunistické transformace“. ***Populární fantastika*** je definována jako segment populární kultury, který využívá fantastických motivů a je vyjádřen prostřednictvím různých uměleckých a mediálních forem (literatura, film a televize, výtvarné umění, hry apod.). Vzhledem k velkému rozsahu této oblasti disertace využívá jako základní médium pro výzkum jen jednu její část – fantastickou literaturu (žánry science fiction, fantasy a horor). Pro vymezení a pochopení podstaty populární fantastiky mají zásadní důležitost její příjemci (tzv. *fanové*), kteří tvoří svébytnou subkulturu nazývanou *fandom*. Jednoznačně interdisciplinární projekt stojí na pomezí kulturní antropologie, sociologie, literární vědy a mediálních studií, a proto využívá metodologický instrumentář všech těchto oborů. Mezi hlavní metody sběru informací patří analýza dokumentů a zúčastněné pozorování; autor práce vychází z tzv. insider research, neboť sám je součástí zkoumané subkultury, může ji proto nahlížet „zevnitř“.

Disertace vychází ze základní hypotézy o aktivním a tvůrčím přístupu příjemců produktů populární kultury, kteří těmto kulturním artefaktům dávají vlastní významy, vzájemně je sdílejí a využívají je pro své vlastní zájmy. Tento přístup se opírá především o teoretické práce Johna Fiskeho a jeho žáka Henry Jenkinse, zejména pak o koncepci participatorní kultury a kulturní divergence. Autor disertace odmítá jednostranné interpretace populární kultury jako prostoru střetávání sil hegemonické společnosti s konzumenty produktů masového průmyslu a jako prostředku ideologické a ekonomické manipulace. Sám vidí populární kulturu (aniž by popíral důležitost socioekonomických vztahů včetně jejich mocenských aspektů) spíše jako rovinu lidského života, která v současnosti do jisté míry nahrazuje / doplňuje dřívější sakrální funkce mytologie, náboženství i moderního umění, neboť se dotýká transcendentálních rozměrů lidské existence. Tento „dotek“ je

zprostředkován nikoli jednoduchou konzumací popkulturních artefaktů, ale především dodáváním dalších významů, jejich tvůrčím rozvíjením.

Pro pochopení podstaty a charakteru populární fantastiky u nás a především jejích kulturních a sociálních souvislostí je nejprve potřebné poznat dosavadní stav výzkumu. Populární kultura patří k respektovaným badatelským tématům v humanitních a společenskovědních oborech teprve přibližně od druhé poloviny 20. století. Velmi dlouho tento výzkum ovlivňovaly názory členů tzv. Frankfurtské školy, zejména pak Theodora Adorna, který chápal populární (v jeho terminologii masovou) kulturu tak, jak bylo už výše zmíněno, tedy jako uniformní produkci, jíž „kulturní monopol“ manipuluje konzumenta, mění jej v pouhý objekt a předkládá mu pokřivené obrazy reality.

Tyto impulsy pak v druhé polovině 20. století dále rozvíjeli různí marxističtí kulturní kritikové a filosofové (L. Löwenthal, H. Marcuse ad.), na které pak navázali další autoři, kteří vidí kulturu mimo jiné jako místo pro „vyjednávání“ významů mezi konzumenty a kulturním průmyslem. Někteří strukturalisté a poststrukturalisté (např. R. Barthes) nabídli reflexi populární kultury pozoruhodné metodologické nástroje. Podstatnou základnu pro výzkum této oblasti představují cultural studies, vzniklá původně ve Velké Británii, která popkulturní téma nahlížená z neomarxistických pozic (včetně koncepce „vyjednávání významů“) posunula mezi ústřední body svých studií kultury. Svébytně přistoupili k tématu badatelé / badatelky z oblasti gender studies, kteří / které zkoumali různé způsoby vnímání popkulturních produktů z hlediska genderové identity, nejen ženské, ale i mužské. Tzv. queer theory pak přidala analýzu vztahů mezi homosexuálním / lesbickým publikem a populární kulturou. Zásadní zlom přineslo postmodernistické myšlení, které především začalo stírat hranice mezi vnímáním elitní a populární kultury, daleko více než kdy předtím klást důraz na vlastní aktivitu příjemců kulturních produktů a v neposlední řadě přistupovat ke zkoumání populární kultury „zevnitř“, z pozice badatele, který je současně sám příjemcem popkultury.

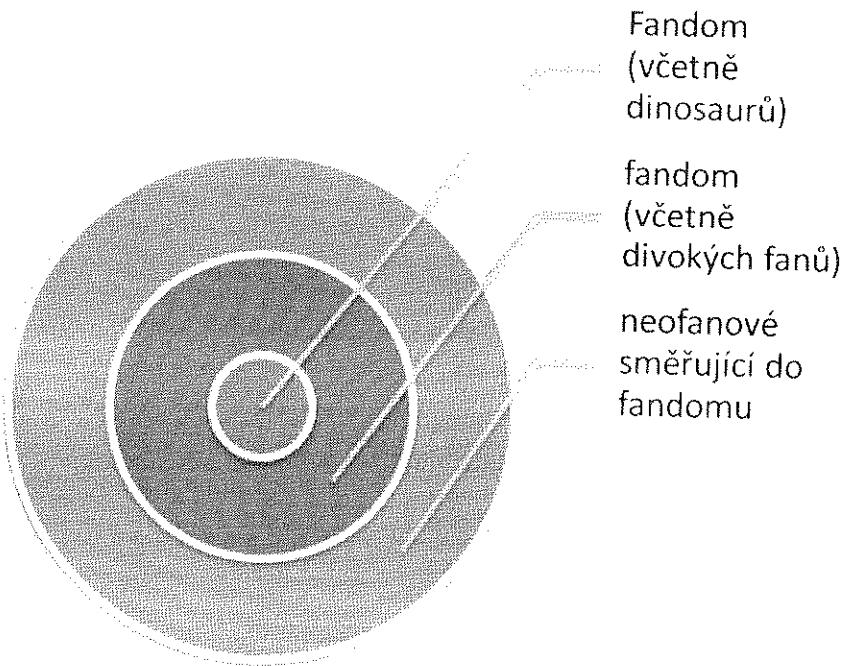
Moderní populární fantastika, zejména pak její zřejmě nejoblíbenější součást, fantastická literatura s jádrem v science fiction (dále pouze SF), byla v prostředí svého původu, tedy v angloamerické kulturní sféře, odborně zkoumána nejprve v okruhu samotných jejích příznivců. V poválečné éře se pak objevila řada vědeckých studií této produkce v duchu všech výše zmíněných teoretických koncepcí, mezi zajímavé badatele, kteří významně přispěli k poznání fantastiky, patří mezi jinými Darko Suvin, Robert Scholes, David Ketterer, Donna Haraway, Alexei a Cory Panshinovi, James Gunn nebo John Clute. V USA se od 70. let na výzkum SF zaměřuje organizace Science Fiction Research Association, která vydává časopisy *Extrapolation* a *Science Fiction Studies*, v Británii obdobně působí *Science Fiction Foundation* s revue *Foundation*.

V českých zemích byl výzkum fantastiky před rokem 1989 spíše okrajovým jevem, oficiální marxisticko-leninský diskurs silně poznamenával oněch několik málo publikací na toto téma (M. Genčiová, D. Slobodník); pro budoucnost se jako inspirativní jevily především eseistické texty Ondřeje Neffa. Polistopadové období přineslo výrazný kvantitativní nárůst odborných prací o fantastice, zejména lexikografických a historiografických, stále však vznikalo minimum problémových studií, zvláště pak takových, které přesahují jednorozměrné literární vymezení fantastiky a zkoumají ji také v širším kulturním a sociálním kontextu – výjimkou prakticky dodnes zůstává monografie Jakuba Macka *Fandom a text*, uplatňující mimo jiné metody kulturní a sociální antropologie.

Česká populární fantastika a zejména její literární složka prošla v období přelomu 20. a 21. století mnohými proměnami žánrovými a mediálními, ovlivněna především zásadní změnou sociální a ekonomické situace. V tomto dvacetiletí se vystřídalo či spíše vzájemně prolínalo celkem pět autorských generací tvůrců fantastické literatury, tvořících nejviditelnější část této popkulturní oblasti.

Tou méně viditelnou, pro hlubší poznání populární fantastiky však nakonec podstatnější silou je sama obec jejích milovníků a příjemců, tvořící fandom. Subkulturní výzkum v zahraničí postupně pokročil od představy rezistence příslušníků subkultur vůči hegemonní kultuře, jak ji prezentovali zejména výzkumníci z řad britských kulturalistů, k postsubkulturní teorii, v jejímž rámci byly subkulty nahlíženy jako nepolitická, spíše hedonisticky zaměřená uskupení s individualisticky prožívaným uspokojováním sociálních potřeb. Na přelomu tisíciletí se pak teoretické uvažování o subkulturách v souvislosti s antiglobalizačními tendencemi opět částečně vrátilo k politickým souvislostem těchto aktivit. České zkoumání subkultur se více rozvíjí teprve v posledních letech, pro tuto disertaci je metodologicky zvláště inspirativní projekt týmu Marty Kolářové zaměřený na současné hudební subkulty v ČR, jehož výsledky ukazují zkoumané komunity coby kombinace tradičních subkulturních i postsubkulturních charakteristik: vedle apolitičnosti, absence třídního zakotvení a sklonu k individualismu a konzumerismu se u nich projevuje zároveň stylová uzavřenosť, důraz na sdílení společných hodnot a vymezování se vůči „mainstreamu“.

Československý fandom založený na sklonku 70. let, tedy v éře pozdního socialismu, a tvořený volnou sítí tzv. SF klubů, přešel po roce 1989 z pozice státem „tolerované“ skupiny do podoby skutečné moderní subkulty, jejíž struktura (viz graf) se postupně ustálila do formy blízké jiným subkulturám: jádro tvoří Československý SF fandom (dále pouze Fandom) jakožto formálně registrované občanské sdružení, kolem něj rotuje okruh tzv. „divokých fanů“, tedy neorganizovaných příslušníků subkulty, kteří se identifikují s hodnotami fandomu, ale zároveň kladou důraz na své osobní názory a postoje. Do fandomu pak vstupují nováčkové („neofanové“), jejichž podpoře věnuje Fandom dlouhotrvající pozornost. Tato subkulta i po rozpadu Československa v roce 1993 stále udržuje v plné míře původní česko-slovenskou kooperaci.

Pokud chceme zjistit jak zapadá československý fandom do současného obrazu postsocialistických subkultur, je třeba se zaměřit nejprve na základní znaky, které vykazuje při terénním výzkumu. Především fandom jistě není hnutím ani kontrakulturou, konstantně se projevuje apoliticky a není názorově zcela homogenní. Styl jako jedna z nejčastěji zmiňovaných charakteristik subkultur zahrnuje v případě tohoto společenství především svébytnou image, prezentovanou zejména v rámci subkulturních akcí, a subkulturní argot („fanspeak“). Ve srovnání s hudebními subkulturami, které zkoumal výše zmíněný tým M. Kolářové, je možno konstatovat, že fandom nebo alespoň jeho nejaktivnější jádro odolává hédonistickému konzumerismu, také je postaven na mezigenerační komunikaci, takže v něm generační střety nehrají žádnou roli. Byť není vysloveně maskulinní záležitostí a žen ve fandomu přibývá, jeho genderová struktura zatím není podrobněji prozkoumána, a proto není zcela jasná. Ve fandomu se do jisté míry projevují rovněž silné komunitní vazby, které mohou být považovány i za „alternativně rodinné“. Aktivity fanů se neomezují pouze na konkrétní omezené akce, ale probíhají vlastně kontinuálně a zasahují do všech aspektů života. Z těchto

důvodů navrhuje autor disertace označit československý fandom ve vymezeném období jako „*subkulturu přechodového typu*“.

Analýza autoreflexivních textů fanů publikovaných v subkulturních periodikách tištěných i internetových (Interkom, Fantasy Planet) prozrazuje mnohé o představách příslušníků této subkultury o jejich vlastním (sub)kulturním prostředí. Rozbor uvedených materiálů se pohyboval ve dvou základních rovinách: sociálně mediální (generační, genderová a nacionální příslušnost, vzdělání, dobová situace v okamžiku „iniciace“ do subkultury, dominantní umělecké médium „zasvěcení“) a sociálně-ideové (stupeň identifikace se subkulturou, pozice v subkultuře). Výsledky naznačují postupnou generační proměnu fandomu, převahu mužů, velmi vysoké procento zastoupení vysokoškolsky vzdělaných osob, v národnostním zastoupení je více Čechů než Slováků. Překvapivě mnoho fanů, i těch, kteří do fandomu vstupovali před rokem 1989, nepovažují dobu svého „zasvěcení“ do fantastiky (tj. pozdní socialismus) ze sociálního, politického a kulturního hlediska za nějak významnou a hodnou bližší pozornosti – zdá se, že své aktivity chápou jako kontinuum, jehož podmínky se společenskými změnami výrazně nezměnily. Analýza konečně také potvrdila významnou roli beletristické literatury jakožto základního média, jehož prostřednictvím fanové vstupují do sféry populární kultury.

Konkrétní údaje jsou prezentovány následující tabulkou:

Data z autoreflexivních textů fanů (Interkom, Fantasy Planet 1999 – 2011)

Generace		Pohlaví		Vzdělání			Národnost		Situace		Médium				Identifikace		Pozice	
před 1989	po 1989	M	Ž	VŠ	SŠ	V	čes	sl	z	n	L	F	H	K	A	Ne	V	N
18	24	30	12	30	6	2	36	6	9	27	31	10	2	1	22	15	17	22

Legenda:

M = muž

L = literatura

Ž = žena

F = film a televize

VŠ = vysokoškolské vzdělání

H = hry

SŠ = středoškolské vzdělání

K = komiks

V = vyučen

A = ano

čes = česká

V = vysoká

sl = slovenská

N = nejasná / nízká

z = zmíněna

n = nezmíněna

K poznání sociální pozice fanů v jejich subkultuře využil autor disertace teoretických přístupů francouzského sociologa Pierra Bourdieu. Jeho koncepce je založena na představě společenského prostoru jakožto soustavě pozic, které v něm v rámci lidského jednání zaujímají jednotlivci nebo skupiny a které jsou v různých vzájemných vztazích; tyto pozice jsou stanoveny na základě určitého „kapitálu“, nikoli nutně ekonomického, který má celkově spíše symbolický charakter. V sociálním prostoru tvořeném různými „poli“, která se často vzájemně překrývají, se střetávají pravidla jednání, z pohledu jednotlivých polí často nepochopitelná – takové se ukazují být i zákony panující uvnitř pole fandomu, v jehož rámci probíhá směna symbolického kapitálu převážně neekonomického typu pojímaná na herní bázi.

Kanadská socioložka Sarah Thornton v návaznosti na Bourdieua vytvořila termín „subkulturní kapitál“, jehož prostřednictvím příslušník subkultury ve svém poli vstupuje do mocenských vztahů a dosahuje určitého statusu. Tento kapitál rozděluje Thornton na absorbovaný (např. znalost „správných“ komunikačních kódů chování uvnitř subkultury) a objektifikovaný (vlastnictví hmotných předmětů významných pro subkulturu).

V případě československého fandomu se jeví jako důležité především některé druhy absorbovaného subkulturního kapitálu. Vedle už zmíněného subkulturního argotu je zvláštním typem takového kapitálu systém ocenění, kterými fandom vyjadřuje uznání a respekt svým příslušníkům za aktivity konané ve prospěch celé subkultury. Již od 80. let uděluje fandom cenu Mlok za zásluhy a Ludvík, od poloviny 90. let se k nim pak řadí jedno z ocenění v rámci Cen Akademie science fiction, fantasy a hororu, zaměřené na celoživotní práci konkrétních subkulturních osobností. Zejména první dvě ceny zajímavě odrážejí vývoj fandomu: dlouhodobě jsou tímto způsobem oceňováni budovatelé subkultury z předlistopadové éry, jen výjimečně byly ceny uděleny dobovým aktivitám (např. časopisům), jimiž byl zároveň zdůrazněn kolektivní charakter fandomové činnosti. Především cena Mlok zároveň slouží jako jakýsi fandomový Slavín, neboť je jím oceňována také celoživotní „práce pro fandom“ těch, kteří zemřeli a dosud nebyli takto vyzdvíženi.

Celkově nelze přehlédnout, že se určitá kumulace uvedených cen v poměrně úzkém okruhu fanů, zvláště pak v samém jádru Fandomu, podílí také na zakládání hierarchizace pozic v daném poli. Symbolický kapitál, který proudí uvnitř struktury této subkultury, nejprve slouží jako prostředek iniciování neofana do fandomu, a poté, podle rozhodnutí konkrétního fana buďto pomáhá konstituovat jeho pozici ve Fandomu, anebo, pokud se stane „divokým fanem“, odpojuje se o těch druhů subkulturního kapitálu, které jsou spojeny výhradně s aktivní účastí na provozu Fandomu. V centrální pozici stojí tzv. „dinosauři“, tedy fanové, kteří se podíleli na konstituování subkultury v 80. letech a jejichž postavení je dále posilováno

například výše uvedenými oceněními. Toto centrum zůstává dlouhodobě v podstatě ve svých původních hranicích, kdežto okruh „divokých fanů“ se podle všeho stále rozrůstá.

Řečeno výstižně termínem výše citovaného Jakuba Macka, fandom je především „subkulturnou textu“, tedy společenstvím, které svými vlastními způsoby vnímá, chápe, „čte“ významy různých kulturních produktů („textů“ v širším smyslu) a využívá jich mimo jiné k budování vlastní kolektivní identity. Postižení vazeb mezi fandomem a širším kulturním prostorem kolem něj (především tedy populární kulturou) je proto další z otázek, na které je třeba odpovědět. Z metodologického hlediska se vzhledem k již zmíněnému značnému významu literatury pro československý fandom nabízí postupy literárně teoretické, ale i přes podnětnost prací například tzv. kostnické školy recepční estetiky nebo monografie Thomase J. Robertse se nezdají být plně využitelné pro autorův záměr. Ani jinak velmi zajímavé impulsy z oblasti religionistických studií, které mohou pomoci prozkoumat jisté paranáboženské rys této subkultury (viz např. Matt Hills nebo Ondrej Herec), nezohledňují téma v potřebné šíři. Vhodnou teoretickou platformu nakonec autor disertace nalezl v dílech významného amerického mediálního teoretika Henry Jenkinse, jenž byl zmíněn už v úvodu tezí.

Jenkins odmítá představu „fanoušků“ jako pasivních a snadno manipulovatelných konzumentů populární kultury, naopak je označuje za „nedisciplinované čtenáře“ (rogue readers), kteří se vymykají kontrole kulturních producentů. Chování fanů, kteří čtou kulturní texty po svém a naplňují je významy podle vlastní sociální zkušenosti, označuje jako „textové pytláctví“ (textual poaching), fanové navíc mezi takto upravenými texty podle něj migrují jako „textoví nomádi“ (textual nomads) a sdílejí je mezi sebou. Od takto pojatého modelu fanovského „čtenářství“ Jenkins časem přešel k širšímu pojmu „participační kultury“ (participatory culture), jenž v rámci kulturní divergence, tj. rozsáhlého komplexu nejrůznějších mediálních forem generujících kulturní produkci, znamená v podstatě spolupráci mezi kulturními producenty a fany / konzumenty / příjemci. Ač tato kooperace

jistě není bezkonfliktní, Jenkins zdůrazňuje více sociální reciprocitu a uspokojení z vlastní kreativity proti pouhým ekonomickým zájmům. V českém prostředí jeho díla reflektoval, jak už bylo řečeno, zatím pouze Jakub Macek.

Vedle Jenkinse je v této souvislosti třeba zmínit ještě dnes už tradiční koncepci Stuarta Halla nabízející tři možné způsoby „čtení“ (dekódování) kulturních produktů: 1. přijímání dominantního významu nabízeného konzumentům kulturním producentem, 2. „vyjednávání“ významu produktu mezi producentem a příjemcem, 3. odmítnutí nabízeného významu. Pro fandom by zřejmě platila spíše druhá možnost, posunutá ovšem více do roviny „spoluvytváření“ významu kulturního produktu. Fanové na principu DIY (Do it yourself) sami vytvářejí mnoho různých artefaktů, čímž se blíží určitému druhu kulturního „brikolátorství“.

Jenkins dělí mediální formy fanovských aktivit do několika kategorií, z nichž autor disertace pro své účely přebírá pouze jednu, která se nejvíce uplatňuje u českých fanů, tzv. „expressions“. Patří k nim mimo jiné tzv. *fanziny*, tedy amatérské časopisy produkované samotnými fany a vydávané prakticky výhradně jednotlivými SF kluby. V českém prostředí vytvářejí tradici sahající k samým počátkům československého fandomu, po roce 1989 na jejich základě vznikl nejstarší domácí profesionální magazín zaměřený na fantastiku *Ikarie*, ale tradiční tištěné fanziny po krátkém období vzestupu nakonec v novém tisíciletí prakticky zanikly. Postupně je nahradila jejich online obdoba (e-ziny, webziny), jejichž hlavní výhodou je vedle průběžné aktualizace především prakticky okamžitá možnost reakce čtenářů. Tyto internetové fanziny často spolupracují s profesionálními periodiky, jimž se někdy snaží svou úpravou přiblížit.

Další forma patřící k „expressions“ se nazývá *fan fiction* a jde o vlastní literární tvorbu fanů vycházející z oblíbených děl, napodobující jejich poetiku, případně dále rozvíjející děj těchto

děl a osudy jejich hrdinů. Na rozdíl od fanzinů patří fan fiction v Čechách k jevům novým (přibližně od konce 90. let) a zatím velmi málo prozkoumaným, ačkoli se zdá, že tato amatérská tvorba hraje určitou roli v kontaktech mezi kulturními producenty a příjemci populární kultury. Na jedné straně z podhoubí fan fiction vzešla řada dnes oblíbených českých autorů fantastiky, na straně druhé pak některé profesionální projekty nabízejí spoluúčast amatérům v duchu jenkinsovské „participatory culture“ – jako vhodné příklady mohou posloužit sešitová série *Agent John Francis Kovář* Jiřího W. Procházky a Miroslava Žambocha a *Zlato Arkony* Juraje Červenáka.

Uvedené mediální formy pak doplňují většinou už digitálně publikované audiovizuální pořady, vedle pokusů o „fanovskou televizi“ na e-zinu Fantasy Planet jde především o široké spektrum aktivit na kanálu YouTube nebo v rámci sociálních sítí typu Facebooku, které se ovšem rozvíjejí až na samém konci zkoumaného období a jsou zatím zcela nezmapované.

Zdaleka nikoli všechny aktivity domácích fanů se ale odehrávají pouze ve virtuálním prostoru. Osobní komunikace fanů je rozvíjena na tzv. *conech*, setkáních, většinou tematicky zaměřených na různé žánrové formy, konkrétní díla či fiktivní postavy a naplněných přednáškami, filmovými projekcemi, autorskými workshopy apod. Součástí takových akcí je v posledních letech i tzv. cosplay, nošení kostýmů napodobujících image oblíbených hrdinů. Cony, před rokem 1989 organizované spíše na okraji „oficiálních“ možností pod záštitou některých „společenských organizací“, se v polistopadové éře nejen uvolnily z dohledu jakýchkoli státních orgánů, ale také poměrně rychle rozšířily své zaměření vedle literatury na další oblasti, jako je film, hry, komiks apod. V organizování těchto akcí se rovněž objevuje náznak profesionalizace (např. Festival fantazie).

Zejména ke konci zkoumaného období se množí diskuse o aktuálním smyslu a podobě conů, o čemž svědčí i dva v disertaci uvedené příklady. Václav Pravda, organizátor zmíněného

Festivalu fantazie, publikoval v roce 2011 na Fantasy Planet polemický článek o klesajícím zájmu fanů o účast na conech a obecně o stále zřetelnější jejich pasivitě. Článek vyvolal rozsáhlou debatu, z níž vyplynula jistá tendence některých fanů ke „konzumnímu“ přístupu k aktivitám souvisejícím s přijímáním popkulturních produktů. Podobné závěry lze vyvodit i z druhého příkladu: recenze Venduly Brunhoferové na Steam Up Festival vzbudila odpor zvláště mezi organizátory a účastníky této akce, kteří ji chápali spíše jako (jejich vlastním termínem) „event“ než „con“ v původním fandomovém smyslu. Vše nasvědčuje tomu, že cony a podobné typy veřejných akcí fanů pomalu posouvají své zaměření od „infotainmentu“ k čistému „entertainmentu“, což je vidět také na největší současné akci tohoto druhu v ČR, již zmiňovaném Festivalu fantazie, jež se prezentuje výslovně jako „festival popkultury“. Přes tento posun i nadále fandom disponuje tradičními cony v duchu svých předlistopadových počátků, o čemž svědčí například Dinocon konaný v dubnu 2012 v Pardubicích jako připomínka 30. výročí prvního Parconu (ústředního národního conu československého fandomu) – již svým názvem odkazuje na „dinosaury“, tj. subkulturní veterány tvořící jádro Fandomu, a zároveň symbolicky uzavírá období, kterému se disertace věnuje.

Jako většina společenství podobného typu také československý fandom disponuje určitými konstitutivními „příběhy“, které subkultuře vysvětlují původ a podstatu její existence, a současně stanovují určité normy jednání nutné pro komunikaci uvnitř komunity. Autor disertace používá v této souvislosti pojmu „mýtus“, přičemž se snaží jasně odlišit význam tohoto pojmu od „mýtu“, o nichž hovoří francouzský strukturalista Roland Barthes; v jeho pojetí jde o spíše o jakési sémantické nástroje, jimiž si dominantní společnost „ochočuje“ kulturu, což je vzdálené výše uvedené představě. Mýty tvoří velmi podstatnou konstrukci podepírající ideovou stavbu celé subkultury.

Fandomová mytologie je ukázána na dvou konkrétních příkladech. První vychází z některých publicistických článků fanů (M. Ferko, B. Hokr), které uvádějí různé paralely mezi vývojem

fandomu a obdobím tzv. národního obrození. Ačkoli jde o jevy od sebe navenek časově oddělené, je možné podrobit základní znaky obou subkultur (neboť i české obrození lze chápat jako svého druhu subkulturu) vzájemné komparaci. Za vhodný metodologický podklad posloužily studie Vladimíra Macury, zejména jeho zásadní monografie *Znamení zrodu*. Macura uvádí mezi znaky „tvarosloví“ české obrozené kultury především tyto: 1. kulturní synkretismus, 2. koexistence protikladných výroků podřízených funkcím národní ideje, 3. překladovost české kultury, zvláště ve vztahu ke kultuře německé, 4. výrazná mytologičnost, 5. mystifikace a herní prvky, 6. osobité prvky společenské komunikace (iniciace, konverzační kódy, „zasvěcenecká jména“). Všechny uvedené charakteristiky, samozřejmě s přihlédnutím k odlišnému historickému zakotvení, ve své podstatě odpovídají také charakteristikám fandomové subkultury na přelomu tisíciletí.

Jistě nikoli úplně všechny znaky obrozené kultury nacházejí ve fandomu analogii, například silný lingvoorientismus české vlastenecké společnosti 19. století nebo její panslavistické tendence jsou současným českým fanům vzdálené. Naskýtá se otázka, nakolik všechny tyto charakteristiky jsou obecnými rysy sociokulturních celků vůbec a nakolik jde o skutečné záměrné navazování či spíše znovuvytvoření či variování tradice, ale už samotný fakt, že o těchto paralelách vůbec někteří příslušníci fandomu uvažují jako o významných, svědčí o tom, že jde o mýlus pro identitu této subkultury důležitý.

Druhý mýlus výrazně odráží vazby mezi fandomem a širším kulturním prostředím, jehož je součástí. Obavy před „komercionalizací“ se objevovaly v subkulturních médiích už na samém počátku 90. let, v polovině téhož desetiletí se pak na stránkách ústředního fanzinu československého fandomu *Interkom* rozvinula rozsáhlá diskuse, v níž přední osobnosti této subkultury přemýšlely nad charakterem české fantastiky po roce 1989 včetně její pozice mezi elitní a populární kulturou a možnými komerčními vlivy na tento druh umělecké tvorby. Tato debata se stala (jistě nikoli jediným) příznakem dlouhodobého střetávání dvou základních

představ o smyslu a směrování české populární fantastiky – autor disertace je zjednodušeně označuje jako „profesionální“ a „amatérskou“ (termíny nemají pouze ekonomický význam, ale odrážejí širší kontext). Fanové, kteří se v době vytváření tržního prostředí chopili možnosti zapojit se do „profesionální“ činnosti v oblasti kulturního průmyslu, začali nahlížet fantastiku jako integrální součást populární kultury se všemi jejími komerčními aspekty, aniž by rezignovali na vlastní osobitou kreativitu, kterou zajímavě obohacují popkulturní produkty. Proti nim pak stojí pojetí, které vzniklo ve fandomu již v předlistopadové éře a které chápe fantastiku jako jakýsi „alternativní proud“ probíhající souběžně se sférou elitní kultury, resp. tzv. „mainstreamu“. Tato koncepce koresponduje i s některými podobnými názory z angloamerického prostředí (např. tzv. „slipstream“).

Pohlíženo „zvenku“, určité projevy „komodifikace“ fandomu jsou v průběhu dvou zkoumaných desetiletí zřetelné. Podíváme-li se například na oblast subkulturních médií, tento proces se rozvíjí rozdílně u tištěných a internetových periodik: zatímco první jmenovaná (profesionálně vydávaná) logicky od počátku přijímají tržní pravidla, nutná k jejich fungování a přežití, ta druhá prochází individuálním vývojem – například e-zine Sarden zůstal po celou dobu své existence čistě fanovským projektem, o něco málo mladší (a mladšími fany vytvářenou) Fantasy Planet koupilo v roce 2008 z fandomového prostředí vzešlé nakladatelství Fantom Print, které v podstatě ponechalo serveru původní podobu. Vedle nich pak průběžně vznikají už čistě komerčně orientovaná online periodika zacílená především na mládež pohybující se mimo vyhraněné subkultury (např. Fanzine / Topzine). V každém případě pnutí mezi uvedenými dvěma póly fandom vnitřně dynamizuje a přibližuje ho charakteru určitého typu „postsocialistických“ subkultur, který jsem pracovně nazval „subkulturnou přechodového typu“ (viz výše).

Závěrem lze říci, že hypotéza vyslovená v úvodu práce byla potvrzena, v některých aspektech pak ještě rozšířena a doplněna dalšími zjištěními. Postmoderní relativizace kulturních

kategorií, reprezentovaná mimo jiné výše uvedeným stíráním rozdílů mezi „amatéry“ a „profesionály“, přivádí československý fandom do pozice typicky postmodernního společenství i v době, která už se postmoderní charakteristikou zřejmě vymyká. Aktivity fanů hrají mimo jiné významnou roli při rozvoji sociálních a interkulturních dovedností a tím i ve výchově k demokracii. Vše nasvědčuje tomu, že populární kultura jakožto výsledek tvůrčí spolupráce jednotlivců i kulturních institucí produkuje nemalý potenciál a současně dodává lidskému životu další rozměr, jenž byl dříve většinou spojován s kulturou náboženskou.

Výběr z použité odborné literatury

- ADAMOVIČ, Ivan. Bída a lesk fanouškovství. In: *Ikarie*, roč. 14, 2003, č. 11, s. 34. ISSN 1210-6798.
- ADAMOVIČ, Ivan. Cestami fantastického pohraničí. Knihy a hranice mezi skutečnem a neskutečnem. In: *Ikarie*, roč. 15, 2004, 4, s. 28-31. ISSN 1210-6798.
- ADAMOVIČ, Ivan. Léčba krajiny fantasy aneb Clutův pokus o novou teorii žánru. In: *Ikarie*, roč. 10, 1999, 7, s. 47-48. ISSN 1210-6798.
- ADAMOVIČ, Ivan. Literární kritika a science fiction jakožto žánr populární literatury. In: *Základna*, 8, 1998, s. 100-101. ISSN 1211-0299.
- ADAMOVIČ, Ivan. O pojmu fantasy. In: *Ikarie*, roč. 1, 1990, č. 2, s. 48-49. Bez ISSN.
- ADAMOVIČ, Ivan (ed.). *Puls nekonečna. Kronika české science fiction od Vladimíra Babuly k Alexandru Kramerovi*. Praha : Albatros, 2011. ISBN 978-80-259-0096-3.
- ADAMOVIČ, Ivan. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha : R3, 1995. ISBN 80-85364-57-3.
- ADAMOVIČ, Ivan (ed.). *Vládcové vesmíru. Kronika české science fiction od Svatopluka Čecha po Jana Weisse*. Praha : Albatros, Triton, 2010. ISBN 978-80-00-02635-0.
- ADAMOVIČ, Ivan – POSPISZYL, Tomáš (eds.). *Planeta Eden. Svět zítřka v socialistickém Československu 1948-1978*. Řevnice : Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-34-1.
- ADORNO, Theodor W. *Schéma masové kultury*. Praha : Oikoymenh, 2009. ISBN 978-80-7298-406-0.
- ADORNO, Theodor W. – HORKHEIMER, Max. *Dialektika osvícenství*. Praha : Oikoymenh, 2009. ISBN 978-80-7298-267-7.
- BARTHES, Roland. *Mytologie*. Praha : Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-73-X.
- BENJAMIN, Walter. *Výbor z díla I. Literárněvědné studie*. Praha : Oikoymenh, 2009. ISBN 978-80-7298-278-3.
- BERMAN, Judith. Science Fiction without the Future. In: GUNN, James – CALENDARIA, Matthew (eds.). *Speculations of Speculation. Theories of Science Fiction*. Lanham : Scarecrow Press, 2005, s. 331-342. ISBN 0-8108-4902-X.
- BOURDIEU, Pierre. *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno : Host, 2010. ISBN 978-80-7294-364-7.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha : Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-518-3.
- BRÁZDA, Radim. Jean Baudrillard – reálný únik z hyperreality. In: *Aluze*, 1, 2007, 14, s. 70-72. ISSN 1803-3784.

- CLUTE, John – NICHOLLS, Peter. *The Multimedia Encyclopedia of Science Fiction*. Danbury, CT : Grolier, 1995. ISBN 0-7172-3999-3.
- CSICSERY-RONAY, jr., Istvan. Marxist theory and science fiction. In: JAMES, Edward – MENDLESOHN, Farah (eds.). *The Cambridge Companion to Science Fiction*. New York : Cambridge University Press, 2003, s. 113-124. ISBN 978-0-511-07829-3.
- CZAPLIŃSKA, Joanna. Proč scifisté nejsou optimisté? Znamená konec 20. století konec antiutopie? In: VOJTĚCH, Daniel (ed.). *Česká literatura na konci tisíciletí II*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001, s. 737-745. ISBN 80-85778-30-0.
- DOLEŽEL, Lubomír. *Fikce a historie v období postmoderney*. Praha : Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1581-5.
- FISKE, John. *Understanding Popular Culture*. London – New York: Routledge, 1992. ISBN 0-415-07876-8.
- GEERTZ, Clifford. Zhuštěný popis. K interpretativní teorii kultury. In: GEERTZ, Clifford. *Interpretrace kultur. Vybrané eseje*. Praha : SLON, 2000, s. 13-42. ISBN 80-85850-89-3.
- GENČIOVÁ, Miroslava. *Vědeckofantastická literatura. Srovnávací žánrová studie*. Praha : Albatros, 1980. Bez ISBN.
- GUNN, James. Toward a Definition of Science Fiction. In: GUNN, James – CALENDARIA, Matthew (eds.). *Speculations of Speculation. Theories of Science Fiction*. Lanham : Scarecrow Press, 2005, s. 5-12. ISBN 0-8108-4902-X.
- HALL, Stuart. Encoding/Decoding. In: HALL, Stuart – HOBSON, Dorothy – LOWE, Andrew – WILLIS, Paul (eds). *Culture, Media, Language. Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*. London : Hutchinson, 1980, s. 128-138. ISBN 978-0091420703.
- HARTWELL, David G. The Golden Age of Science Fiction is Twelve. In: GUNN, James – CALENDARIA, Matthew (eds.). *Speculations of Speculation. Theories of Science Fiction*. Lanham : Scarecrow Press, 2005, s. 269-288. ISBN 0-8108-4902-X.
- HEBDIGE, Dick. *Subkultura a styl*. Praha : Volvox Globator, Dauphin, 2012. ISBN 978-80-7272-197-9 (Dauphin), 978-80-7207-835-6 (Volvox Globator).
- HEREC, Ondrej. Fantastika a realizmus. In: HEREĆ, Ondrej. *Cyberpunk. Vstupenka do tretieho tisícročia*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 7-127. ISBN 80-8061-060-6.
- HEREC, Ondrej. Globalizácia ako science-fiction. In: HEREĆ, Ondrej. *Z teórie modernej fantastiky*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008, s. 115-140. ISBN 978-80-89222-50-6.
- HEREC, Ondrej. Hľadanie nových zázrakov. In: HEREĆ, Ondrej. *Cyberpunk. Vstupenka do tretieho tisícročia*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovatelov, 2001, 218-236. ISBN 80-8061-060-6.

- HEREC, Ondrej. Majestát strachu (Horor a science fiction – dve strany jednej mince). In: TARANENKOVÁ, I. – JAREŠ, M. (eds.). *Strach a hrôza. Podoby hororového žánru*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 7-13. ISBN 978-80-88746-16-4.
- HEREC, Ondrej. Pár slov o horore. In: HEREC, Ondrej. *Z teórie modernej fantastiky*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008, s. 169-213. ISBN 978-80-89222-50-6.
- HEREC, Ondrej. Pocit zázraku. In: HEREC, Ondrej. *Z teórie modernej fantastiky*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008, s. 17-37. ISBN 978-80-89222-50-6.
- HILLS, Matt. *Fan Cultures*. London – New York : Routledge, 2002. ISBN 0-203-36133-4.
- HODKINSON, Paul. „Insider Research“ in the Study of Youth Cultures. In: *Journal of Youth Studies*, 2, 2005, 8, s. 131-149. ISSN 1367-6261.
- HOKR, Boris. Fantastické obrození. In: *Ikarie* 20, 2010, 8, s. 61-63. ISSN 1210-6798.
- HOLÝ, Jiří. Možnosti fantastiky. In: *Česká literatura*, roč. 46, 1998, č. 5, s. 469-480. ISSN 0009-0468.
- HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. [2. vydání]. Praha : SLON, 2010, s. 121-132. ISBN 978-80-7419-018-6.
- HOUŽVIČKA, Přemysl. *Od Kolára k Faucharovi. Bibliografie české science fiction a fantaskní literatury z let 1853-1949*. Praha : Přemysl Houžvička, 2006. Bez ISBN.
- ISER, Wolfgang. Apelová struktura textů. Nedourčenost jako podmínka účinku literární prózy. In: SEDMIDUBSKÝ, Miloš – ČERVENKA, Miroslav – VÍZDALOVÁ, Ivana (eds.). *Čtenář jako výzva. Výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*. Brno : Host, 2001, s. 39-61. ISBN 80-86055-92-2.
- JANÁČEK, Pavel. Boom vědeckofantastické literatury. In: JANOUŠEK, Pavel a kolektiv. *Dějiny české literatury 4. (1945-1989). 1969-1989*. Praha : Academia, 2008, s. 710-717. ISBN 978-80-200-1631-7.
- JANÁČEK, Pavel. Konspekty z populární literatury. In: *UNI 9*, č. 3, 1999, s. 27-28. ISSN 1214-4169.
- JANÁČEK, Pavel. Literatura polovičních profesionálů. Zdroje příjmů českých spisovatelů 19. a 20. století ve světle statistického experimentu podle Raymonda Williamse. In: BREŇ, Tomáš – JANÁČEK, Pavel (eds.). „*O slušnou odměnu bude pečováno...*“. *Ekonomické souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2009, s. 180-205. ISBN 978-80-85778-68-7.
- JANÁČEK, Pavel. O výzvě sci-fi. In: *Základna*, 8, 1998, s. 99-100. ISSN 1211-0299.
- JANÁČEK, Pavel – JAREŠ, Michal. *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*. Praha : Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0640-2.

JENKINS, Henry. *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York – London : New York University Press, 2008. ISBN 978-0-8147-4295-2.

JENKINS, Henry. *Fans, Bloggers, and Gamers. Exploring Participatory Culture*. New York – London : New York University Press, 2006. ISBN 978-0-8147-4284-6.

JENKINS, Henry. Star Trek Rerun, Reread, Rewritten: Fan Writing as Textual Poaching. In: JENKINS, Henry. *Fans, Bloggers, and Gamers. Exploring Participatory Culture*. New York – London : New York University Press, 2006, s. 37-60. ISBN 978-0-8147-4284-6.

JENKINS, Henry. *Textual Poachers. Television Fans and Participatory Culture*. [Updated 20th Anniversary Edition]. New York : Routledge, 2013. ISBN 978-0-415-53328-7.

JENKINS, Henry. Quentin Tarantino's „Star Wars“? Grassroots Creativity Meets the Media Industry. In: JENKINS, Henry. *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York – London : New York University Press, 2008, s. 135-173. ISBN 978-0-8147-4295-2.

KELLY, James Patrick. Slipstream. In: GUNN, James – CALENDARIA, Matthew (eds.). *Speculations on Speculation. Theories of Science Fiction*. Lanham : Scarecrow Press, 2005, s. 343-351. ISBN 0-8108-4902-X.

KOCURKOVÁ, Zuzana. *Fantastika jako životní styl. Příklon k virtualitě?* Opava, 2010. Diplomová práce. Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, Ústav informatiky. Vedoucí diplomové práce Svatopluk Rieger.

KOLÁŘOVÁ, Marta. Hudební subkultury mládeže v současné ČR – postsubkulturní či postsocialistické? In: DANIEL, Ondřej – KAVKA, Tomáš – MACHEK, Jakub a kol. *Populární kultura v českém prostoru*. Praha : Karolinum, 2013, s. 232-248. ISBN 978-80-246-2192-0.

KOLÁŘOVÁ, Marta. Místo závěru: Hodnoty, struktura a životní styl postsocialistických hudebních subkultur mládeže. In: KOLÁŘOVÁ, Marta (ed.). *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice*. Praha : SLON, 2011, s. 203-242. ISBN 978-80-7419-060-5 (SLON), 978-80-7330-194-1 (Sociologický ústav AV ČR).

KOLÁŘOVÁ, Marta. Úvodem: Zkoumání subkultur od stolu i v terénu. In: KOLÁŘOVÁ, Marta (ed.). *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice*. Praha : SLON, 2011, s. 14-17. ISBN 978-80-7419-060-5 (SLON), 978-80-7330-194-1 (Sociologický ústav AV ČR).

KUDLÁČ, Antonín K. K. Čechy hrůzné – existují vůbec? Několik poznámek k situaci českého literárního hororu po roce 1989. In: TARANENKOVÁ, I. – JAREŠ, M. (eds.). *Strach a hrôza. Podoby hororového žánru*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 69-74. ISBN 978-80-88746-16-4.

KUDLÁČ, Antonín K. K. Fans as the Active Makers of Popular Culture (and of themselves). The Case of Czechoslovak Fandom after 1989 (v tisku).

KUDLÁČ, Antonín K. K. Kooperace a/nebo komodifikace. Subkultura českých fanoušků populární fantastiky v sociokulturních proměnách po roce 1989 (v tisku).

KUDLÁČ, Antonín K. K. *Literatura přes palubu*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010. ISBN 978-80-87378-25-0.

KUDLÁČ, Antonín K. K. Odvážní mužové a ženy ve fantaskních světech. Současná česká literární fantastika. In: KUDLÁČ, Antonín K. K. *Literatura přes palubu*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010, s. 87-96. ISBN 978-80-87378-25-0.

KUDLÁČ, Antonín K. K. Populární kultura jako vše kolem nás? In: *Culturologia / The Journal of Culture* (v tisku).

KUDLÁČ, Antonín K. K. Vědcové a fantasti. K historicko-teoretické reflexi české populární fantastiky po roce 1989. In: TARANENKOVÁ, Ivana – JAREŠ, Michal (eds.). *Bude, ako nebolo. Podoby utopického žánru*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s. 99-108. ISBN 978-80-88746-18-8.

KUDLÁČ, Antonín K. K. Zábava přísným okem viděná. In: *Partonyma* 7-8, 2013, 2, s. 7-8. ISSN 1805-8558.

LANGER, Aleš. *Průvodce paralelními světy. Nástin vývoje české sci-fi 1976-1993*. Praha : Triton, 2006. ISBN 80-7254-857-3.

LYOTARD, Jean-Francois. *O postmodernismu*. Praha : Filosofia, 1993. ISBN 80-7007-047-1.

MACEK, Jakub. *Fandom a text*. Praha : Triton, 2006. ISBN 80-7254-856-5.

MACURA, Vladimír. Obrození. In: MACURA, Vladimír. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha : Academia, 2008, s. 131-146. ISBN 978-80-200-1669-0.

MACURA, Vladimír. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha : Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1669-0.

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. [2., rozšířené vydání]. Jinočany : H&H, 1995. ISBN 80-85787-74-1.

MELICHAR, Dominik. Generace a diskurs. Poznámky k analýze mocenských vztahů v pojetí literární generace, především generace buřičů. In: *TAHY*, roč. 7, 2013, č. 11-12, s. 7-18. ISBN 978-80-7465-080-2, ISSN 1802-8195.

MILOTOVÁ, Ivana (ed.). *Kdo je kdo v české a slovenské sci-fi*. [2., rozšířené vydání]. Praha : Nová vlna, 2000. ISBN 80-85845-07-5.

MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef (eds.). *Encyklopédie literárnych žánrov*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

NEFF, Ondřej. *Něco je jinak. Komentáře k české literární fantastice*. Praha : Albatros, 1981. Bez ISBN.

NEFF, Ondřej. Pět etap české fantastiky. In: ADAMOVIČ, Ivan. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha : R3, 1995. S. 11-23. ISBN 80-85364-57-3.

NEFF, Ondřej. *Tři eseje o české sci-fi*. Praha : Československý spisovatel, 1985. Bez ISBN.

NÜNNING, Ansgar (ed). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4.

OLŠA jr., Jaroslav – ADAMOVIČ, Ivan. Historické a teoretické práce o SF. In: NEFF, Ondřej – OLŠA, Jaroslav, jr. (eds.). *Encyklopédie literatury science fiction*. Praha - Jinočany : ASFS, H&H, 1995, s. 427-428. ISBN 80-85390-33-7 (AFSF), 80-85787-90-3 (H&H).

OLŠA, Jaroslav, jr. SF fandom. In: NEFF, Ondřej – OLŠA, Jaroslav, jr. (eds.). *Encyklopédie literatury science fiction*. Praha - Jinočany : ASFS, H&H, 1995, s. 463-468. ISBN 80-85390-33-7 (AFSF), 80-85787-90-3 (H&H).

PANSHIN, Alexei – PANSHIN, Cory. Science Fiction and the Dimension of Myth. In: GUNN, James – CALENDARIA, Matthew (eds.). *Speculations on Speculation. Theories of Science Fiction*. Lanham : Scarecrow Press, 2005, s. 219-234. ISBN 0-8108-4902-X, odkud také čerpám uvedené informace.

PIORECKÝ, Karel. Česká literatura a nová média. Prolegomena k tématu. In: *Česká literatura*, 60, 2012, 6, s. 821-850. ISSN 0009-0468.

PIXOVÁ, Michaela. Český punk za oponou i před oponou. In: KOLÁŘOVÁ, Marta (ed.). *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice*. Praha : SLON, 2011, s. 52. ISBN 978-80-7419-060-5 (SLON), 978-80-7330-194-1 (Sociologický ústav AV ČR).

ROBERTS, Thomas J. *An Aesthetics of Junk Fiction*. Athens : University of Georgia Press, 1990. ISBN 0-8203-1149-9.

SCHNEIDER, Jan. Česká science fiction včera a dnes. In: *Literatura a komerce*. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1994, s. 24-29. ISBN 80-7067-364-8.

SCHOLES, Robert. The Roots of Science Fiction. In: GUNN, James – CALENDARIA, Matthew (eds.). *Speculations on Speculation. Theories of Science Fiction*. Lanham : Scarecrow Press, 2005, s. 205-217. ISBN 0-8108-4902-X.

SLAČÁLEK, Ondřej. České freekyno – pohyblivé prostory autonomic? In: KOLÁŘOVÁ, Marta (ed.). *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice*. Praha : SLON, 2011, s. 85. ISBN 978-80-7419-060-5 (SLON), 978-80-7330-194-1 (Sociologický ústav AV ČR).

SLANAŘ, Otakar. Hodnota a hodnocení literatury science fiction. In: DANIEL, Ondřej – KAVKA, Tomáš – MACHEK, Jakub (eds.). *Populární kultura v českém prostoru*. Praha : Karolinum, 2013, s. 181-199. ISBN 978-80-246-2192-0.

SLOBODNÍK, Dušan. *Genéza a poetika science fiction*. Bratislava : Mladé letá, 1980. Bez ISBN.

SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*. Praha : Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2907-7.

STOREY, John. *Cultural Theory and Popular Culture. An Introduction*. [5th Ed.]. Harlow : Pearson, 2009. ISBN 978-1-4058-7409-0.

SOUČEK, Tomáš – VESELÝ, Karel – VLADIMÍR 518. *Kmeny. Současné městské subkultury*. Praha : BIGBOSS, 2011. ISBN 978-80-903973-2-3.

SUVIN, Darko. Estrangement and Cognition. In: GUNN, James – CALENDARIA, Matthew (eds.). *Speculations on Speculation. Theories of Science Fiction*. Lanham : Scarecrow Press, 2005, s. 23-35. ISBN 0-8108-4902-X.

SUVIN, Darko. SF and the Genological Jungle. In: GUNN, James – CALENDARIA, Matthew (eds.). *Speculations on Speculation. Theories of Science Fiction*. Lanham : Scarecrow Press, 2005, s. 59-79. ISBN 0-8108-4902-X.

TODOROV, Tzvetan. *Úvod do fantastické literatury*. Praha : Karolinum, 2010, zejm. s. 25-38. ISBN 978-80-246-1676-6.

VANĚK, jr., Jan. Temná stránka fandomu. *Ikarie*, roč. 14, 2003, č. 10, s. 30-33. ISSN 1210-6798.

VAŠÁK, Pavel. Teorie a historie science fiction. In: *Česká literatura*, roč. 32, 1984, č. 2, s. 150-156. Bez ISSN.

VÁCLAVÍK, David. Definice náboženství. In: NEŠPOR, Zdeněk R. – VÁCLAVÍK a kolektiv. *Příručka sociologie náboženství*. Praha : SLON, 2008, s. 125-126. ISBN 978-80-86429-92-2.

VÁCLAVÍK, David. Typy náboženských skupin. In: NEŠPOR, Zdeněk R. – VÁCLAVÍK, David a kolektiv. *Příručka sociologie náboženství*. Praha : SLON, 2008, s. 141-152. ISBN 978-80-86429-92-2.

VLAŠÍN, Štěpán (ed.). *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1984. Bez ISBN.

ZAHRÁDKA, Pavel. *Vysoké versus populární umění*. Olomouc : Periplum, 2009. ISBN 978-80-86624-48-8.

ZACHOVÁ, Alena. Topos „jiných dimenzií“ v iniciační a fantasy literatuře. In: SVOBODA, Richard. *Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945*. Praha-Opava : Ústav pro českou literaturu AV ČR, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity Opava, 1998, s. 25-31. ISBN 80-85778-20-3 / 80-7248-003-0.